

LANDBOUW INNOVATIE NOORD-BRABANT

Activiteitenprogramma 2016-2019

“Van projecten met lef naar een beweging richting transitie”
De LIB evaluatoren Prof. Johan Schot en Prof. John Grin

“Butterfly effect; met kleine interventies grote bewegingen in gang zetten”
Professor Imagineering Diane Nijs (NHTV) tijdens LIB bijeenkomst juni 2014

	Pagina
INHOUD	
1. Inleiding	2
2. Doelstelling van LIB	4
3. Aanpak en positionering	4
4. Organisatie	7
5. Activiteiten	10
5.1. Terugblik en vervolg	
5.2. Verduurzaming en vermaatschappelijking van de landbouw.	
5.3. Andere en nieuwe verdienmodellen.	
5.4. Nieuwe product-marktcombinaties met hoge toegevoegde waarde.	
6. Ondersteuning van projecten	15
7. Financiën	16
Bijlagen:	
1. Samenstelling Stuurgroep LIB	
2. Convenant LIB 2016-2019	

STUURGROEP LANDBOUW INNOVATIE BRABANT

‘s-Hertogenbosch, 1 juli 2015

1. Inleiding

De land- en tuinbouw is in velerlei opzicht een belangrijke sector voor de Provincie Brabant. Dit komt prominent naar voren in het ruimtebeslag van circa 60% in de provincie. Zij is daarmee verreweg de grootste beeldbepaler van het buitengebied. Daarnaast is de economische bijdrage van de agrosector (primaire sector met 11.550 bedrijven en aanpalende industrieën en diensten) van circa 10% van het Bruto Regionaal Product (maat voor economische activiteit) een factor van belang in de provincie.

Deze 'factor van belang' is de reden, samen met de positieve LIB-evaluatie d.d. november 2014 van de transitie Professoren Johan Schot en John Grin¹, voor het bestuur van de provincie en de ZLTO, om gezamenlijk en gestructureerd aandacht te blijven geven aan de ontwikkeling van de agrarische sector en haar interactie in de keten en met de omgeving. Met het nieuwe convenant Landbouw Innovatie Noord-Brabant (ofwel LIB) (bijlage 3) wordt daaraan invulling gegeven door gezamenlijk de ontwikkeling van een duurzame en in de maatschappij verankerde land- en tuinbouw te bevorderen.

Schot en Grin: "LIB doet uitstekend werk. Het is een uniek instrument dat zou moeten worden voortgezet. Het inzetten op cumulatieve trajecten zoals nu al gebeurt is een goede zaak. LIB heeft binnen Brabant een uitstekende reputatie opgebouwd".

Maatschappelijke ontwikkelingen

De ontwikkelingen in de land- en tuinbouw en op het platteland met de bijbehorende agenda-setting worden in toenemende mate bepaald door de burger (maatschappij) en de consument (markt), zoals:

- Een groeiende wereldbevolking van 6 miljard naar ruim 9 miljard in 2050. Een welvaartsstijging in de niet-westerse wereld, met een toename van de consumptie van dierlijke eiwitten als gevolg. Een vergrijzinggolf in Europa.
- Globalisering van de concurrentie enerzijds en de behoefte aan lokale binding en herkenning anderzijds.
- Herstel van lokale en regionale verbindingen tussen platteland en stad.
- Toenemende aandacht voor gezondheid en dierenwelzijn. 'De burger' neemt daarbij actief deel aan de discussie c.q. plaatst deze op de bestuurlijke agenda.
- De nog steeds voortschrijdende schaalvergroting en intensivering van de landbouwbedrijven.
- Een groeiende rol van nevenfuncties in de agrarische sector, wat leidt tot meer diversiteit in bedrijfsvoering.
- De toenemende transparantie in de agrarische sector, waarbij de consument en burger direct meekijken en reageren.
- Een groeiende aandacht voor de agrosector vanuit andere disciplines, zoals: cultuur, gezondheid, design, chemie, zorg en architectuur. Dat leidt tot 'nieuwe verbindingen en nieuwe vrienden'. De functie van het platteland en de rol van de agrarische sector divergeert.
- De klimaatsveranderingen, biodiversiteitsafname, en de rol van de agrarische sector in de oorzaken en het opvangen van de gevolgen ervan.

Bestuurlijke kaders en Brabantse ambities

De belangrijkste beleidsrichtingen die zijn geformuleerd om in te spelen op bovengenoemde ontwikkelingen betreffen:

Future Farming (ZLTO)

Future Farming (de toekomst van het boerenbedrijf) kent twee belangrijke ontwikkelrichtingen:

- **Smart farming; connecting technology:** Hightech Agro (precisielandbouw), Nieuwe waardeketens en Nieuwe economie (biobased, smart food).

¹ Prof J. Grin is verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en Prof Johan Schot is directeur van Science Policy Research Unit (SPRU) Universiteit Sussex. Zij vormden samen met Prof. Jan Rotmans de directie van het Kennisnetwerk Systeeminnovaties en transities (KSI).

- **Social farming; connecting society - healthy living:** Voedsel (streekproducten en stadsboeren), Gezondheid (gezonde voeding en groen in de stad), Verblijf (recreatie, natuur), Cultuur (design), Onderwijs, Zorg (zorgboerderij, beter eten) en Groene energie.

Uitvoeringsagenda Brabantse Agrofood 2020 (provincie Noord-Brabant).

Brabant wil de slimste en duurzaamste agrofoodregio's van Europa worden. Dat is de ambitie voor de volledige keten van primaire producenten, hun toeleveranciers, de verwerkers van voedsel en andere agrarische producten, inclusief de verpakkingindustrie, de logistiek en de retail. Hiervoor is een uitvoeringsagenda ontwikkeld voor een verdere verduurzaming en een hogere toegevoegde waarde en kennisintensiteit in de totale agrofoodsector, met de primaire sector in het bijzonder.

Binnen het kader van deze uitvoeringsagenda is het Innovatieprogramma Agrofood Brabant 2020 geformuleerd met als doelstelling:

1. De huidige economische topositie en het concurrentievermogen van het Brabantse agrofoodcluster vernieuwen en versterken.
2. De transitie van de primaire sector ondersteunen naar een vitaal, duurzaam en maatschappelijk gewaardeerd onderdeel van het agrofoodcluster met focus op kwaliteit en toegevoegde waarde.

Foto 1: Met het LIB bestuur op bezoek bij Rijkswaarn, Plantenveredelingsbedrijf in Fijnaart. Naast de bestuursleden Hans Huijbers, Bert Pauli, Yves de Boer waren ook de evaluatoren van LIB aanwezig: Prof. Johan Schot en Prof. John Grin.

In het convenant LIB (ondertekend op 1 juli 2015; bijlage 3) staan de afspraken van de provincie Noord-Brabant en het georganiseerde landbouwbedrijfsleven (ZLTO/NCB Ontwikkeling), zoals doelstelling, inleg en inzet van middelen, besluitvorming en de rol van bureau LIB. Dit is uitgewerkt en verantwoord in dit activiteitenprogramma.

Transitieopgave Landbouw in relatie tot agrofood en de natuurlijke omgeving

Een transitie is een verandering in de 'vanzelfsprekende' regels en routines (ofwel regimes) die richting geven aan praktijken (sociaal en technisch). In de gangbare landbouw zijn die praktijken gericht op productiviteitsbevordering. Voor een transitie naar een nieuw type landbouw zijn radicale innovaties nodig. Die moeten tijdelijk worden afgeschermd (in een 'niche') van de invloed van het regime om zo een aantal leerprocessen te ondergaan (figuur 1). Verder moeten ze worden geborgd in brede en diepe netwerken en worden verbonden met een krachtig, geloofwaardig en reëel, verhaal (een 'visie') over de transitie. Het succes van zulke transities is verder afhankelijk van de mate van uitholling van het bestaande regime (die haar houdbaarheidsdatum nadert). Dit mede onder invloed van externe ontwikkelingen, zoals crises en de veranderingen in het wereldhandelssysteem. Tegelijkertijd is het van belang structurele barrières (voor transitie) die voortvloeien uit het bestaande regime aan te pakken en weg te nemen om de gewenste innovaties te laten doorontwikkelen voor verduurzaming van de Landbouw.

Schot en Grin: "LIB draagt bij aan de transitieopgave van de Land- en Tuinbouw en Agrofood in Noord-Brabant en geeft aandacht aan zowel incrementele als radicale innovatie. Dat is een goede strategie. Maar wanneer meer expliciet wordt ingezet op transitie valt het te overwegen om toch meer gericht op zoek te gaan naar radicale innovaties die het regime kunnen transformeren".

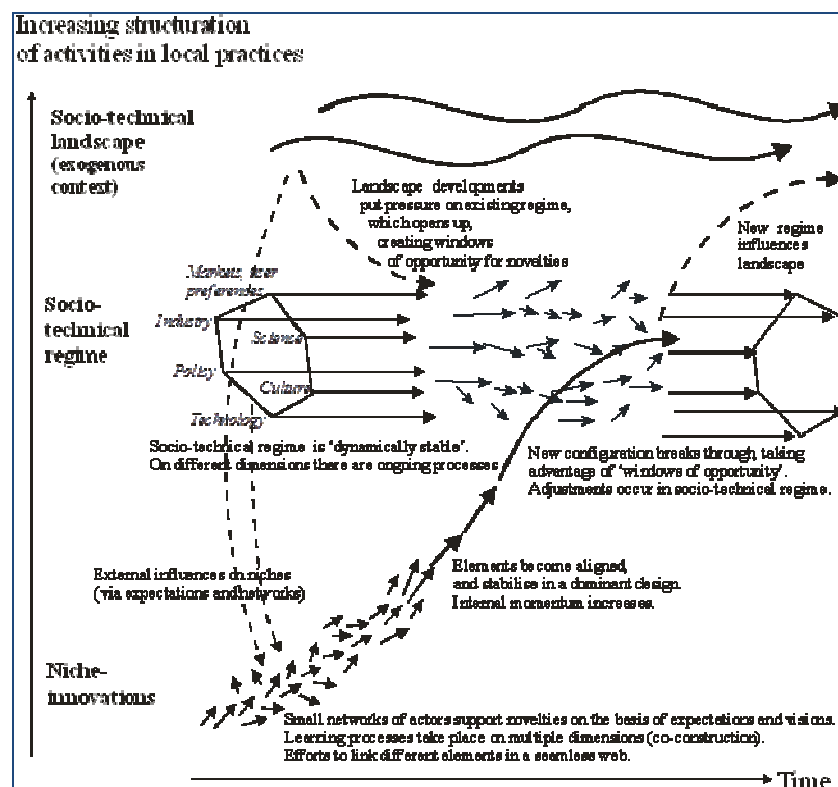
2. Doelstelling van LIB

Het doel van LIB is om vanuit bovengeschetst transitieperspectief de ontwikkeling van een duurzame en in de maatschappij verankerde land- en tuinbouw te bevorderen. Hiervoor worden ondernemers in de groene ruimte uitgedaagd, gestimuleerd en ondersteund om bij te dragen aan een betere leefomgeving in Noord-Brabant.

Om dit doel te bereiken worden themadiscussies georganiseerd en innovatieve projecten ondersteund binnen drie innovatiesporen:

1. Verduurzaming en vermaatschappelijking van de landbouw.
2. Andere en nieuwe verdienmodellen.
3. Nieuwe product-markt combinaties met hoge toegevoegde waarde.

Er worden jaarlijks 4 themabijeenkomsten georganiseerd en circa 30 projecten ondersteund, waarbij vernieuwende initiatieven uiteindelijk zelfstandig door de sector en maatschappelijke partijen worden overgenomen. Een nieuw accent van LIB is de expliciete aandacht voor (radicale) innovaties met een potentiële rol in het transitieproces naar een nieuw type Landbouw. Ook zal extra aandacht worden gegeven aan nieuwe sector-overstijgende samenwerking om deze innovaties aan te jagen en de opschaling ervan te versnellen.

Figuur 1. Het transitieproces volgens John Grin, Jan Rotmans en Johan Schot² en de rol van innovaties daarin.

² Geels, Frank W.W. 'Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: a multi-level perspective and a case-study'. *Research Policy*, 31 (2002) 8-9, 1257-1274.

3. Aanpak, rol en positionering

LIB als facilitator, stimulator en initiator voor verduurzaming en vernieuwing van de primaire sector binnen de Agrofood.

Aanpak

De activiteiten van de Stuurgroep LIB kennen 3 invalshoeken:

- **Uitvoering:** Projectmatig worden innovaties in gang gezet en ondersteund.
- **Strategie:** Thema bijeenkomsten worden georganiseerd op het grensvlak van landbouw, platteland, markt en maatschappij. Daarbij worden nieuwe verbindingen gelegd, internationaal en met andere sectoren.
- **Visie:** Als Platform worden onderwerpen vanuit maatschappelijk- en marktperspectief besproken en verbindingen gelegd tussen beleidsvelden, organisaties en de praktijk.

Er wordt afgestemd tussen de verschillende invalshoeken voor de nodige wisselwerking en dit wordt gegarandeerd door te blijven werken volgens de lijn: visie strategie uitvoering, langs de trits: programma, themabijeenkomsten en projecten.

Schot en Grin: “LIB besteedt vooral aandacht aan de beginfase van de innovatiecyclus. In transitietermen gaat het vooral om het opbouwen van technologische niches en uitbouw tot marktniches. LIB is een oefen-arena waar initiatieven kunnen ontluike en gedijen. LIB biedt ook effectieve, snelle ingangen bij provincie en ZLTO. In transitietermen houdt LIB zich bezig met netwerkvorming en leerprocessen.”

Positionering en rol

LIB speelt een actieve rol vooraan in het innovatieproces. Innovators komen op eigen initiatief of via NGO's, ZLTO, Provincie Noord-Brabant of kennisinstellingen, etc. in contact met LIB. Kansrijke innovators worden geholpen door:

- a. ze te begeleiden in hun zoek- en leergedrag tijdens de fase van de projectbeschrijving
- b. ze in contact te brengen met het juiste netwerk;
- c. een bijdrage in de projectkosten waardoor men zich tevens moreel gesteund voelt.

Vanuit de primaire sector worden projecten in gang gezet met partijen uit de (maatschappelijke) omgeving, de waardeketen en kennisinstellingen. Extra aandacht zal worden besteed aan samenwerking en de verbinding met andere organisaties en sectoren, inclusief kennisinstellingen vanuit diverse achtergronden (triple helix aanpak) voor nieuwe verfrissende ideeën.

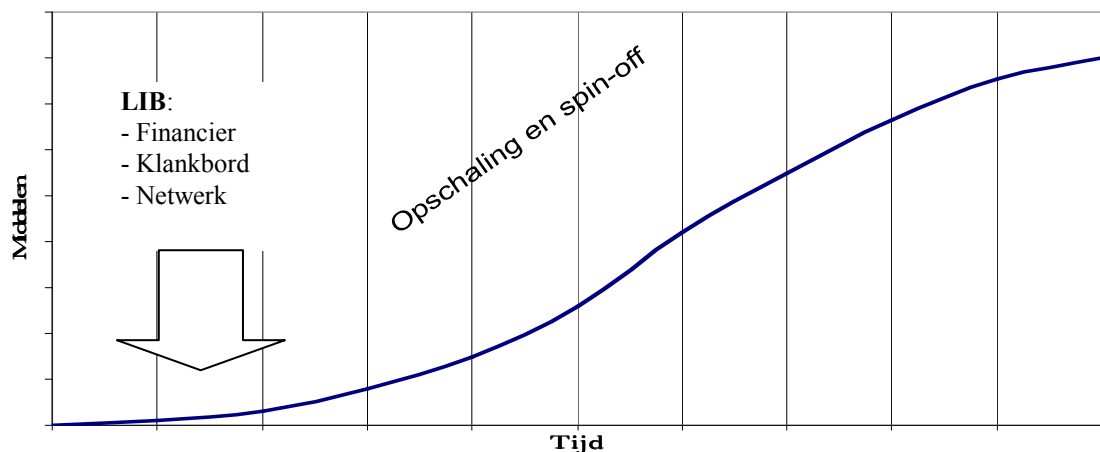
‘De ondernemer’ is en blijft de motor achter de innovatie; het LIB is daarbij stimulerend en faciliterend. Ondernemers innoveren vanuit diverse drijfveren, zoals lage marges, hoge factorprijzen, technology push en demand pull. Zij beogen te komen tot verbetering van de arbeidsomstandigheden, reductie van kosten, verbetering van kwaliteit en ontwikkelen van een marktniche, naast verbetering van milieu en dierenwelzijn. Dikwijls gaat het om combinaties van drijfveren en doelen waarmee de eerdergenoemde innovatiekracht wordt gestimuleerd en de beschikbare ruimte wordt benut of vergroot.

Schot en Grin: “Ook vaak spontaan genoemd, en altijd bevestigd indien daarnaar wordt gevraagd, zijn de inzet van relatief weinig geld, en het leggen van verbindingen met voor het project relevante spelers en plaatsen. De beperkte financiële inzet wordt gewaardeerd om verschillende redenen: het gaat om een goed gemikt zetje dat de ondernemer op een essentieel punt helpt of zelfs over de streep trekt, maar laat tegelijk de hoofdverantwoordelijkheid, het ‘eigenaarschap’, bij de ondernemer. Doorvragend op het multiplicatoreffect dat in eerdere evaluaties werd vastgesteld, komen we tot de volgende mechanismen waarlangs ook kleine bijdragen groot effect kunnen hebben:

- *De financiële bijdrage is ingebed in inhoudelijke advisering, begeleiding en nazorg.*
- *Een externe bijdrage van LIB is vaak bevestiging van de kwaliteit van het idee.*
- *Een bijdrage LIB levert kanteling van, en legitimatie ten opzichte van eigen directe partners op.*
- *Door een bijdrage LIB, hoe klein ook, voelt men zich sterker geëncmitteerd om er echt aan te werken en er een succes van te maken.”*

Deze innovaties vinden na succesvolle beëindiging van de projectperiode een vervolg via het bedrijfsleven: geheel zelfstandig en marktgedreven, of nog eerst met (overheid)steun en durfkapitaal.

In figuur 2 met bijbehorende tabel wordt het LIB gepositioneerd in relatie tot enkele karakteristieken van het innovatieproces in de tijd met bijbehorende behoeften voor versnelling van dit proces.

Innovatie, kennis, nieuwe verbindingen		Mainstream
Hoge onzekerheid		Lage onzekerheid
Laagdrempelige en flexibele steun		Stringente kaders
Precompetitief		Competitief – Marktintroductie

Figuur 2. Positionering van het LIB in het innovatieproces.

Foto 2: Themabijeenkomst waar diverse ondernemers en ngo's hun initiatieven presenteerden met 'toegevoegde waarden in de veehouderij' als focus punt.

In transitietermen houdt LIB zich bezig met nicheformatie via netwerkvorming en leerprocessen. Het gaat vooral om het opbouwen van technologische niches en uitbouw tot marktniches. Waar systemen hun houdbaarheidsdatum naderen kunnen niches een belangrijk rol vervullen (figuur 1). Niches moeten in positie gebracht worden om de gaten, c.q. lege plekken die ontstaan in het regime, te vullen.

4. Organisatie

LIB kent een Stuurgroep dat wordt ondersteund door het Bureau LIB en twee adviesorganen, de PAC en MAC zoals hieronder uitgewerkt.

Stuurgroep LIB

De Stuurgroep LIB wil flexibel en snel kunnen inspelen op nieuwe ontwikkelingen en initiatieven. Dit zijn essentiële voorwaarden gebleken om op efficiënte en effectieve wijze de doelstellingen te realiseren.

Schot en Grin: “De flexibele en ondernemersgerichte structuur van LIB moet blijven: met een stuurgroep, een combinatie van adviesorganen, een onafhankelijk bureau en eigen budget”.

Samenstelling

Een compacte stuurgroep met de twee covenantpartners, provincie Noord-Brabant en ZLTO, en als adviseur het Ministerie van Economische Zaken. Het betreft een strategische bestuurlijke vertegenwoordiging waarbij, afhankelijk van het thema dat in de Stuurgroep wordt besproken, andere organisaties worden betrokken, zoals: waterschappen, terreinbeherende instanties, ngo's, gemeenten, ministeries, agribusiness, kennisinstellingen en vertegenwoordigers van bijvoorbeeld cultuur, recreatie, design en onderwijs.

De Stuurgroep bestaat uit: drie leden van Gedeputeerde Staten, drie bestuurders van het Noord-Brabantse landbouwbedrijfsleven, vier adviseurs en een secretaris (tevens programmaleider bureau LIB). De adviseurs zijn: de regioambassadeur Zuid Oost Nederland van het Ministerie EZ, één medewerker van de ZLTO en twee van de provincie (bijlage 1).

Uitgangspunten zijn dat:

- de bestuurslijnen kort en krachtig zijn;
- er flexibiliteit en slagvaardigheid mogelijk zijn door het beheer van een eigen budget;
- een goede afstemming plaatsvindt met andere fondsen en programma's voor de agro-foodsector;
- de netwerkfunctie essentieel is.

Dit betekent voor de werkzaamheden van de Stuurgroep LIB het volgende:

- de Stuurgroep is verantwoordelijk inzake aard, doel en externe communicatie van haar activiteiten;
- de Stuurgroepleden nemen deel namens hun organisatie en zijn verantwoordelijk voor de terugkoppeling binnen de eigen organisatie;
- de Stuurgroep is verantwoordelijk voor de voortgang van de activiteiten, zoals deze zijn opgenomen in het onderhavige activiteitenprogramma LIB;
- de Stuurgroep is verantwoordelijk voor de noodzakelijke randvoorwaarden welke de uitvoering van de activiteiten mogelijk maken. Deze randvoorwaarden betreffen zowel de financiering en de organisatie, als de afstemming met andere programma's voor de agrarische sector en organisaties.

De Stuurgroep LIB komt 4x per jaar bijeen, en indien daartoe aanleiding is op ad hoc basis. Voor realisatie van haar doelstellingen wordt de Stuurgroep LIB ondersteund door:

- a. Bureau LIB;
- b. Programma Adviescommissie (PAC);
- c. Maatschappelijke Adviescommissie (MAC).

Ad a. Bureau LIB

Het Bureau is ingesteld teneinde de uitvoering van de activiteiten voor de Stuurgroep LIB zo effectief en efficiënt mogelijk te realiseren.

Taken en verantwoordelijkheden:

1. formuleren van voorstellen aan de Stuurgroep LIB zodat deze haar taak kan vervullen;
2. initiëren en coördineren van vernieuwende projecten in de land- en tuinbouw en agribusiness;

3. vervullen van het secretariaat voor de Stuurgroep LIB, PAC en MAC;
4. rapportage aan de Stuurgroep LIB (4 maal per jaar) over de uitvoering van de activiteiten die plaatsvinden in het kader van het convenant van de Stuurgroep LIB;
5. verslaglegging in een jaarlijks activiteitenverslag.

Communicatie

De projecten blijken een bereik te hebben van duizenden personen en halen de (inter)nationale pers veelvuldig. De bekendheid van LIB als instrument is beperkt, en beperkt zich vooral tot de direct betrokkenen bij de projecten, themadiscussies en het platform. De communicatie kent daarom 2 lijnen:

- a. Per project om de resultaten daarvan vergaand uitdragen en ervoor te zorgen dat die door de sector en maatschappelijke partijen worden geïncorporeerd (vormt onderdeel van de subsidievoorwaarden).
- b. Het uitdragen van de LIB-aanpak en de behaalde resultaten van het LIB als innovatie-instrument, waardoor de beoogde verbindingen met nieuwe sectoren, organisaties en sleutelfiguren sneller tot stand komen.

Bureau LIB werkt hierbij samen met communicatiedeskundigen van de ZLTO en de provincie.

Schot en Grin: "LIB zelf is niet altijd even zichtbaar extern, maar dit is geen probleem, zolang ondernemers en andere initiatiefnemers LIB maar weten te vinden en dat lijkt het geval te zijn".

Foto 3: Quinoa; het initiatief van de Dutch Quinoa Group, met LIB steun, is veelvuldig in het nieuws geweest. Inmiddels worden 250 ha. Quinoa geteeld.

Samenstelling

De vaste formatie van Bureau LIB bestaat uit: 1 programmaleider (0,8 fte, secretaris stuurgroep LIB) en projectmedewerker (0,4 fte). Beide worden uit het gezamenlijke LIB-fonds bekostigd.

Ad b. Programma Adviescommissie (PAC)

De PAC adviseert en ondersteunt de Stuurgroep LIB bij de uitvoering van haar taken. De PAC komt 4x per jaar bijeen voorafgaand aan de Stuurgroep LIB vergaderingen. Indien daartoe aanleiding is wordt op ad hoc basis overlegd. Het secretariaat van de PAC wordt verzorgd door het Bureau LIB.

Taken en verantwoordelijkheden:

1. inhoudelijk adviseren over projectideeën en –voorstellen met accent op verduurzaming vanuit het perspectief van planet en profit op basis van de criteria voor subsidieverlening (bijlage 2);
2. adviseren over uitvoering van het activiteitenprogramma, fondswerving, agenda stuurgroep LIB, samenwerking, externe communicatie, e.d.

Samenstelling

Ambtelijke vertegenwoordiger van de provincie; de ZLTO; het Ministerie EZ; en een medewerker van LIB (secretaris PAC).

Ad c. Maatschappelijke Adviescommissie (MAC)

De MAC adviseert en ondersteunt de Stuurgroep LIB met dezelfde taken en verantwoordelijkheden als de PAC, maar met accent op vermaatschappelijking vanuit het people perspectief van verduurzaming. De MAC heeft dezelfde frequentie van bijeenkomst en ondersteuning van het secretariaat als die van de PAC.

Daarnaast wordt twee maal per jaar in de MAC een specifiek thema gericht op Vermaatschappelijking van de landbouw besproken. Daarvoor worden externe (ervarings)deskundigen uitgenodigd.

Afhankelijk van het onderwerp gaat het daarbij met name om vertegenwoordigers van de sectoren: cultuur, gezondheid, recreatie, design e.d. Hiermee worden nieuwe verbindingen gelegd en projecten gegenereerd, en levert de MAC input voor de agenda van de Stuurgroep LIB.

Samenstelling

Deze is gelijk aan de PAC maar uitgebreid met een medewerker van de Brabantse Milieu Federatie en een medewerker van het Innovatienetwerk van het Ministerie van EZ.

5. Activiteiten

5.1. Terugblik en vervolg

Werkwijze evaluatie

De professoren Schot en Grin hebben LIB in 2014 geëvalueerd. De evaluatie was gebaseerd op een 30-tal interviews die deels zijn afgenomen op de projectlocaties en op documentatie zoals activiteitenverslagen van LIB, website (www.stuurgroeplib.net), verslagen van bijeenkomsten, korte filmpjes van 15 initiatieven die zijn gemaakt in 2014, verstrekte adviezen van LIB over specifieke projecten en projectverslagen. De eerdere evaluaties vormden daar ook onderdeel van (de Zeeuw, 1995-1999; Veerman, 1999-2002; Röling, 2004-2007; Zachariasse, 2007-2010). Verder is gebruik gemaakt van discussies met leden van de stuurgroep LIB en leden van de Maatschappelijke Adviescommissie en van een aantal brainstormsessies met Geert Wilms. De evaluatie was een vorm van transdisciplinair onderzoek: een versmelting van wetenschappelijke inzichten over transitieprocessen en van kennis die ontstaat door te werken aan verandering in de praktijk.

Enkele media-uitingen

Evaluatie film van LIB, Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=DR9IfwiEFIo&feature=youtu.be>

De LIB evaluatie december 2014 op de web-site van Brabants Dagblad:

<http://www.bd.nl/regio/brabant/brabant-moet-zich-als-eiwitregio-profileren-1.4692426>

Krantenartikel in Brabants Dagblad 30-12-2014 n.a.v. de evaluatie LIB:

<http://www.stuurgroeplib.net/nieuws/evaluatie-stuurgroep-lib-in-het-nieuws/75>

De start van het 'LIB-model' in 1995 is nog terug te vinden in diverse archieven waaronder die van Trouw, met als sprekende titel: Harmoniemodel in Brabant blijft'.

<http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2631969/1995/11/03/Harmoniemodel-in-Brabant-blijft.dhtml>

Ondernemersgerichte LIB-aanpak

De *werkwijze* van LIB is sinds 1999 in de kern dezelfde gebleven, en blijft sterk gewaardeerd worden in het netwerk. Centrale elementen zijn: zoekend werken vanuit het perspectief van ondernemer, en een focus op bedrijfsniveau; een beperkte maar goed gerichte inzet van financiële middelen, ingebed in actief meedenken en onder handhaving van de positie van de ondernemer als probleemeigenaar; en een vrije gedachtewisseling, zowel rond specifieke initiatieven als tijdens meer strategische themabijeenkomsten. LIB is een oefen-arena waar initiatieven kunnen ontluiken en gedijen. Een belangrijk onderdeel van de werkwijze is dat LIB betrokken blijft over een langere termijn en betrokken is bij diverse projecten die elkaar versterken. Soms wordt een project opgestart, waarna het op eigen benen doorloopt, en LIB als klankbord betrokken blijft en soms verbindingen weet te leggen met nieuwe partijen, bijvoorbeeld op het Europese vlak. Daarna kan in volgende fase er opnieuw directe financiering volgen, vaak voor een nieuw verwant initiatief. LIB creëert zo cumulatieve trajecten en stimuleert opschaling van niches.

Ook het oordeel over de *kosteneffectiviteit* blijft door de tijd heen hetzelfde. Uit alle evaluaties blijkt dat LIB met een beperkte hoeveel eigen middelen projecten weet aan te jagen waar een veelvoud van de LIB bijdrage in wordt omgezet. De interne-evaluatie opgenomen spreekt van 600 projecten en een projectbudget van meer dan 100 miljoen waarvan slechts 10% van LIB afkomstig was (en dus van de convenant partners Provincie en ZLTO). Dit is een uitstekende ratio. Ook laat de interne-evaluatie zien dat kleine projecten soms uitgroeien tot organisaties met een grote jaaromzet zoals het merk Bio+ dat een jaaromzet van 50 miljoen kent en het rijpadensysteem in de akkerbouw waarin door boeren meer dan 10 miljoen is geïnvesteerd.

Foto 4: Bio+ is inmiddels een succesvol merk dat bij meer dan 2.500 supermarkten in de winkel ligt.

Inhoudelijke evolutie

Wie de eerdere evaluaties op rij leest valt het direct op: de thema's en de wijze waarop die worden ingevuld zijn in de loop der jaren mee *geëvolueerd* met maatschappelijke discussie en beleid in Brabant, en daarbuiten. Een respondent schetste dit heel treffend: van het mitigeren van singuliere milieu-effecten, via het simultaan aanpakken van meerdere milieu-effecten, brongericht beleid, aandacht voor gezondheid en andere maatschappelijke thema's, tot en met aandacht voor versterken concurrentievermogen. De laatste jaren is er duidelijk meer aandacht besteed aan nieuwe verdienmodellen en de ontwikkeling van niche producten met mogelijk hoge toegevoegde waarde (voorbeelden: quinoa, lupine).

Aandachtspunten voor vervolg

In de nieuwe LIB periode moet de aanpak worden voortgezet, met extra aandacht voor cumulatieve trajecten, nieuwe (internationale) verbindingen en radicale innovaties en met nog meer aandacht om de ervaringen, netwerk, successen en werkwijze van LIB in de toekomst nog breder in te zetten in de Brabantse Agrofood transitieopgave.

Foto 5: Er is steeds meer aandacht voor het leggen van internationale verbindingen, zoals in september 2013 een bezoek aan het Duitse Rheinland met overheden, kennisinstellingen en bedrijfsleven.

In paragraaf 2 zijn **drie innovatiesporen voorgesteld**. In de volgende paragrafen worden deze drie innovatiesporen uitgewerkt met bijbehorende thema's:

1. Verduurzaming en vermaatschappelijking van de landbouw.
2. Nieuwe verdienmodellen.
3. Nieuwe product-marktcombinaties, met hoge toegevoegde waarde.

5.2. Verduurzaming en vermaatschappelijking van de landbouw

Met schaalvergroting, intensivering en specialisatie als (nog) dominante ontwikkelingen in de primaire sector blijft er aandacht nodig voor verdere verduurzaming en haar maatschappelijke legitimatie. De sector wordt voortdurend uitgedaagd om enerzijds concurrerend te blijven in de markt en anderzijds zich in te passen in het krachtenveld van de lokale omgeving. Dit betekent blijvende aandacht voor: lagere milieubelasting door zuiniger gebruik van hulpstoffen (energie, bestrijdingsmiddelen, mineralen) en ontwikkeling van robuustere systemen, biodiversiteit en kwaliteit van bodem, water, landschap en dierenwelzijn die door de lokale omgeving meer worden gewaardeerd. Innovatie vormt de motor om deze uitdagingen aan te gaan en tot de duurzaamste en slimste regio van Europa te behoren. Daarvoor wordt extra ingezet op crossovers en verbindingen met technologie, gezondheid en natuurlijke kringlopen (biobased).

Biodiversiteit en bodemkwaliteit

Biodiversiteit en een vitale bodem blijven bijzonder belangrijke onderwerpen voor de toekomst omdat ze voorwaarden vormen voor stabiele en duurzame landbouwproductiesystemen en deel zijn van ons natuurlijk kapitaal. Het verder benutten van natuurlijke processen bij teelten van gewassen en elders in de bedrijfsproces is belangrijk om de robuustheid van het bodemsysteem en landbouwsystemen als zodanig te bevorderen. Technologie die gebruik maakt van de kennis uit de natuur speelt hierbij een toenemende rol.

Gezonde leefomgeving

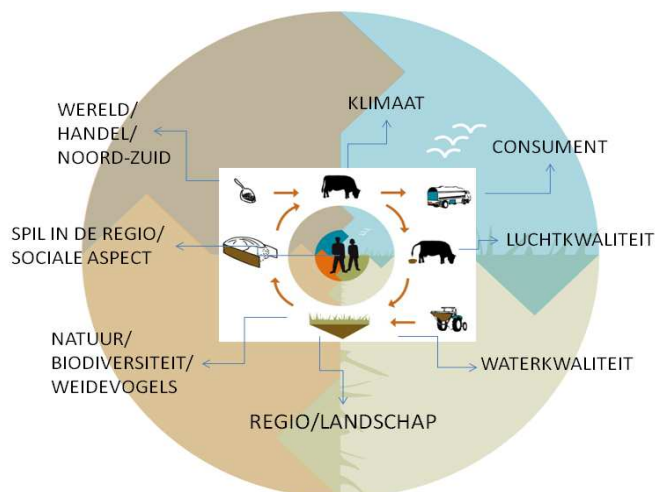
Aandachtspunten voor ondersteuning blijven het terugdringen van de milieubelasting (lucht, bodem en water) in de veehouderij (ammoniak, stof) en het bestrijdingsmiddelengebruik in de plantaardige sectoren en daarbij het verhogen van de mineralen efficiëntie. Dit geldt ook voor de integratie van de agrarische bedrijfsontwikkeling met de natuurlijke kwaliteiten van het buitengebied. Ook veiligheid en gezondheid spelen daarbij een grote rol.

Foto 6: Markt en Maatschappij in één project gekoppeld.

Kringloopsluiting

De van oudsher gesloten kringlopen zijn in de vorige eeuw door de technologische ontwikkeling verbroken. Met de huidige technologie, bevolking en consumptiepatroon wordt het dragend vermogen van onze planeet ver overschreden. Fossiele grondstoffen raken uitgeput en de aarde wordt belast met grote afvalstromen. Voor de aanpak van dit vraagstuk zal de lineair georganiseerde economie plaats moeten maken voor een circulair model met nieuwe samenwerkingsvormen.

Figuur 3. Het boerenbedrijf als DE schakel tussen voedsel, natuur, milieu en samenleving.

Kringlopen kunnen op verschillende niveaus sluitend worden gemaakt: mondiaal, Europees, Nationaal of regionaal. In LIB-verband zal de nadruk komen te liggen op het sluiten van lokale kringlopen (op het bedrijf) en regionale kringlopen vanuit de optiek van de land- en tuinbouw. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de circulaire economie, groene economie en biobased economy (figuur 3), daarbij inspeland op het thema Groene Groei uit provinciaal Water- en Milieuplan.

Lokale inpassing

Dit thema is bijvoorbeeld al ingevuld vanuit 'Boeren met de Buren' als concept, waarbij ondernemers aan de slag gaan om de directe omgeving te betrekken bij hun bedrijfsontwikkeling. Een goede communicatie in combinatie met zaken als 'one health', lagere emissies en landschapskwaliteit spelen een belangrijke rol voor versterking van het draagvlak bij de directe omgeving van een agrarisch bedrijf en de maatschappelijke legitimatie van de primaire sector.

5.3. Nieuwe verdienmodellen

Nieuwe business tussen stad en platteland

De relatie stad-platteland kan op verschillende manieren vorm en inhoud worden gegeven. Bij deze relatie komt - naast de functie van voedselproductie op het platteland - de maatschappelijke waardering voor de groene omgeving en het cultuurlandschap steeds meer naar voren. Een aantrekkelijke buitengebied zorgt ervoor dat mensen in hun leefomgeving de nodige rust, ontspanning en beweging kunnen krijgen en levert daarmee een essentiële bijdrage aan volksgezondheid en sociale cohesie in stedelijke kernen en wijken. De landbouw in de stadsranden is het visite kaartje voor de agrarische sector en het landelijk gebied. Uitgangspunt hierbij zijn de (toekomstige) behoeftes van de stedelijke bevolking.

Extra aandacht verdienen experimenten met 'nieuwe verbindingen' tussen verschillende belangrijke sectoren in Noord-Brabant en partners uit het stedelijke domein. Belangrijk is dat hieruit daadwerkelijk nieuwe marktkansen ontstaan en nieuwe verdienmodellen worden ingericht, net zoals dit in zekere mate is gerealiseerd met verbrede landbouw activiteiten.

Voorbeelden van experimenten die LIB de afgelopen jaren met goed resultaat heeft gesteund zijn:

- Verbinding met design: exposities 'Boer zoekt Stijl' en 'De Etende Mens' (foto 7).
- Verbinding met kunst en cultuur: evenementen 'Varkens in de Stad' en 'Meating'.
- Verbinding met zorg: Tv serie 'Boer en Zorg' en 'Een Mooie Maaltijd' in zorginstellingen.

Foto 7: Verbinding Landbouw, Agrofood en Design tijdens ‘De etende mens’.

Verbrede agrarische bedrijfsactiviteiten en aansluiting op de vrijetijdseconomie

Brabant is een provincie met van oorsprong veel aandacht voor multifunctionele landbouw: met name sterk zijn de marktgeoriënteerde takken (boerderijverkoop en recreatie) en verzorgende takken (van de AWBZ afhankelijke zorg en kinderopvang met een snelle opkomst). Brabant scoort in deze verbrede takken qua aantal bedrijven en omzet ruim boven het landelijke gemiddelde en het metropolitane karakter van haar buitengebied is daar mede debet aan. Het economisch belang van de verbrede activiteiten is nog gering in vergelijking met die van de primaire productie, maar er is een enorm perspectief voorhanden (meer dan 20% van de Brabantse agrarische bedrijven heeft een verbrede activiteit). Deze bedrijfstak kan op eigen kracht verder groeien maar innovatieve concepten op dit vlak kunnen door het LIB worden ondersteund voor nieuwe verdienmodellen op dit terrein.

Nieuwe nevenactiviteiten

Naast bovenstaande verbrede agrarische activiteiten kunnen nieuwe concepten worden ondersteund met een minder sterke verbinding met de voedselproductie dan verbrede landbouwactiviteiten zoals: lokale energieproductie en beheer van natuurterreinen als bijdrage aan realisatie EHS.

5.4. Nieuwe product-marktcombinaties met hoge toegevoegde waarde

Schaalvergroting en intensivering als de belangrijkste ontwikkelrichtingen voor ondernemers zijn steeds minder houdbaar. Daarom is het zaak breder te kijken en toegevoegde waarde strategieën in te zetten. De nieuwe ontwikkelrichtingen die ondernemers kiezen zijn doorgaans ingegeven door een combinatie van factoren: ruimtelijk, economisch en ondernemerskwaliteiten. Hiervoor is belangrijk om de uiteenlopende partijen en netwerken bijeen te brengen en elkaar te laten inspireren omdat nieuwe product-marktcombinaties bij uitstek ontstaan op het snijvlak van verschillende sectoren en werelden.

Biobased economy

Door toenemende technologische kennis en innovatie is het steeds beter mogelijk om de verschillende bestanddelen van planten, bomen, gewassen en dierlijke reststromen (hoogwaardig) te benutten. Afval en reststromen als grondstof voor productieprocessen krijgen daarmee een economische waarde. Zo ontstaan nieuwe, duurzame producten met een hoge toegevoegde waarde ter vervanging van producten op basis van eindige (fossiele) grondstoffen. Deze ontwikkeling brengt het perspectief van een bio-based economie met gesloten kringlopen dichterbij en kan zo in belangrijke mate bijdrage aan een duurzame economie. Vanuit de LIB-agenda kunnen met experimenten en agendazetting een bijdrage worden geleverd aan de verdere ontwikkelingen op dit terrein voor de land- en tuinbouw. De eerste pilot projecten met bijvoorbeeld paprikaresten en algen zijn veelbelovend.

Niche producten

Andere concepten voor waardecreatie die agrariërs ontwikkelen en omarmen zijn:

- 'Nieuwe' producten voor een beperkte markt, zoals de introductie van -voor Nederland - nieuwe groenten, medicinale kruiden, minigroenten en zacht fruit).
- Producten in het zgn. 'tussensegment', dat wil zeggen gericht op een plaats in het prijssegment tussen gangbare en biologische productie zoals de 'Volwaard-kip' en 'De Hoeve varkens'. Inmiddels zijn verschillende van deze in oorsprong niche producten hun 'niche-stadium' aan het ontgroeien.
- Nieuwe kwaliteiten door verbinding met natuur en sterren-restaurants, zoals bijvoorbeeld opgepakt in het project 'kempenlam'. Of extra smaak of beleving aan producten toevoegen.

LIB zal de ontwikkeling van dergelijke concepten blijven steunen als deze een potentieel hebben door te ontwikkelen richting volwassen marktvolumes of een rol kunnen vervullen bestaande concepten te verrijken.

Alternatieve eiwitproductie

De zgn. eiwitdiscussie is actueel omdat de productie van plantaardig eiwit veel minder energie vergt en tot uitstoot van broeikasgassen leidt dan van dierlijk eiwit.. Dit temeer omdat de eiwitbehoefte in de wereld snel groeit. Door het stimuleren van innovaties kan Brabant een belangrijke leidende rol spelen in dit vraagstuk. In het verleden heeft het LIB de eerste stappen ondersteund met Lupine en Insecten als nieuwe eiwitbron. Dit geldt ook voor de Nederlandse teelt van soja en quinoa (foto 8).

Foto 8: Drie melkveehouders zijn met LIB-steun aan het experimenteren met Nederlandse Soja.

Met bovengeschetste thema's en initiatieven wordt gewerkt aan margevergroting om een acceptabel inkomen te verwerven en aan een bedrijfstvorm die voor een deel van de ondernemers meer arbeidsvreugde biedt dan alleen schaalvergroting. Een bedrijfstvorm die de komende jaren veelal marktgedreven verder zal groeien en professionaliseren. Daarbij zullen, naast de intrinsieke kwaliteit van het product, in toenemende mate kwaliteiten zoals dierenwelzijn, gezondheid, beleving en arbeidsomstandigheden verwaard gaan worden. Met LIB kunnen bovengenoemde voorbeelden en vergelijkbare nieuwe kansen, die nu nog niet in beeld zijn, worden ondersteund. Dat wil zeggen met kleinschalige experimenten, innovaties, en het leggen van de nodige nieuwe verbindingen.

6. Ondersteuning van projecten

Het stimuleren en faciliteren van innovatieve projecten heeft in het verleden de basis gevormd van LIB. Zij zal dat ook voor de periode 2016 - 2019 doen. De verwachting is dat met de inzet van de beschikbare LIB middelen van 500.000 euro per jaar ruim 30 projecten per jaar ondersteund kunnen worden. Deze inzet van middelen dient te leiden tot een innovatie impuls van 5 miljoen euro per jaar in de Noord-Brabantse economie.

Dit geldt voor projecten die passen binnen de drie beschreven innovatiesporen met bijbehorende thema's en bijdragen aan het beoogde transitieproces in de land- en tuinbouw. Het juridisch kader voor projectondersteuning is uitgewerkt in de subsidieregeling LIB met een kennisgeving ervan bij de Europese Commissie voor uitvoering binnen de Europese kaders.

Op basis van de LIB-doelstelling met de bijbehorende positionering, innovatiesporen en thema's worden projectaanvragen beoordeeld aan de hand van de volgende beleidsinhoudelijke punten:

1. Verduurzaming en maatschappelijke acceptatie (bijdrage aan triple-p resp. maatschappelijk draagvlak van de sector).
2. Innovatieve karakter (concept, technologie of aanpak is nieuw).
3. Draagvlak en betrokkenheid ondernemers (ondernemers zijn bereid substantieel te investeren).
4. Praktijkrijp en economisch perspectief (grote kans op opschaling na het project).
5. Klant- en toegevoegde waarde (leidt tot toegevoegde waarde en zet klant centraal).
6. Cross over met andere sectoren (zoals gezondheid, hightech en biobased).
7. Lokale (sociale) netwerken (bijdrage aan sociale innovatie en lokaal draagvlak?).

Een project is kansrijk voor ondersteuning bij een hoge score voor de eerste 4 criteria en één van de drie daaropvolgende criteria.

Foto 9 en foto 10. Vlekkie en Spekkie in Tilburg verbeelden de vermaatschappelijking van de landbouw. En de teelt van kruiden op water geeft invulling aan verduurzaming en marktorientatie van de tuinbouw.

7. Financiën

De jaarlijkse begroting van het LIB, voor de periode van vier jaar en met ingang van 1-1-2016 tot 1-1-2020, is als volgt (de bedragen worden gelijkmatig verdeeld over de vier jaren):

Inkomsten

NCB Ontwikkeling (ZLTO)	206.470,00
Provincie Noord-Brabant	481.460,81
Totaal	687.930,81 euro

Uitgaven

Personeel, bureau- en reiskosten en themabijeenkomsten	187.930,81
LIB innovatie projecten	500.000,00
Totaal	687.930,81 euro

Het LIB-convenant (bijlage 2) voorziet in een tussenevaluatie op basis waarvan wordt besloten over voortzetting van LIB in 2018 en 2019 met nieuwe elementen en het openstellen van de LIB-regeling voor deze laatste twee jaar. Daarmee geldt voor de helft van de bedragen, cq de inkomsten en uitgaven voor 2018 en 2019, het voorbehoud van goedkeuring door beide convenantpartners.

Huisvesting en personele invulling Bureau LIB

- 1 programmaleider en 1 projectmedewerker voor de gehele convenantperiode.
- Huisvesting: Agri&Food Plaza, Onderwijsboulevard 225 te 's-Hertogenbosch.

Samenstelling Stuurgroep LIB

Hans Huijbers, voorzitter	(voorzitter ZLTO)
Anne-Marie Spierings, vice-voorzitter	(gedeputeerde Agrarische Ontwikkeling, Energie en Bestuur)
Johan van den Hout, agendalid met permanente uitnodiging	(gedeputeerde Natuur, Milieu en Handhaving)
Bert Pauli, agendalid met permanente uitnodiging	(gedeputeerde Economie en Internationalisering)
Remco Beekers	(ZLTO-bestuur, portefeuille Kennis en Innovatie)
Herman van Ham	(ZLTO-bestuur, portefeuille Ruimtelijke Ontwikkeling)
Kees van Heesbeen	(ZLTO, teammanager Vereniging)
Paul van Enkevort	(provincie Noord-Brabant)
Terry de Zoete	(provincie Noord-Brabant)
Marjolijn de Haas	(Regioambassadeur Zuidoost-Nederland Ministerie EZ)
Geert Wilms, secretaris	(Bureau LIB)

Convenant LIB 2016 – 2019

(wordt na ondertekening toegevoegd)